

Райымбаев Ч.К., Ташибеков Т.Ч.

**СОЦИАЛДЫК ТАРМАКТАРДЫН МАМЛЕКЕТТИК БЮДЖЕТ
ТАРАБЫНАН КАРЖЫЛАНЫШЫ**

Райымбаев Ч.К., Ташибеков Т.Ч.

**ФИНАНСИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ ЗА СЧЕТ
ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА**

Ch.K. Raiymbaev, T.Ch. Tashibekov

FINANCING OF SOCIAL SPHERE BY STATE BUDGET

УДК: 338:235/78.5

Бул макалада Кыргыз Республикасынын социалдык тармактарынын мамлекеттик бюджет тарабынан каржыланышы каралып, ага баа берилди.

Негизги сөздөр: каржылоо, финансы, мамлекеттик бюджет, мекемелер, социалдык чөйрө.

В этой статье рассматриваются финансовые и социальные стороны государственного бюджета, а также дается оценка финансированию.

Ключевые слова: финансирование, финансы, государственный бюджет, учреждения, социальная среда.

In this article discusses financial and social sides of the state budget, and also on assessment of financing.

Key words: financing, finance, government budget, institutions, social environment.

Социалдык чөйрө, маанилүүлүгү боюнча эң керектүү тармак экендигине карабастан, каржынын тартыштыгына байланыштуу калктын социалдык абалы начар бойдон калууда.

Статистикалык маалыматка ылайык, социалдык тармактарга бөлүнгөн каражаттардын 39,1%ы билим берүүгө, 19,5% саламаттыкты сактоого, 30,4% социалдык камсыздоого 4,8% эс алуу, маданият жана динге жана 6,2%ы курулуш жана коммуналдык кызматтарга жумшалат.

Социалдык коргоо, эс алуу, маданият, дин, турак-жай жана коммуналдык тейлөөлөргө жумшалган бюджет каражаттары акыркы 2-3 жылда сезилээрлик өстү.

Акыркы беш жылдан бери социалдык чөйрөнүн эң орчундуу тармактарынын бири болгон билим берүү системасын мамлекеттик бюджет аркылуу каржылоо туруктуу деңгээлде келе жатат. Бирок каржылоонун мындай көлөмү, билим берүү системасы үчүн жетишсиз.

Мамлекеттик чыгашалардын ички дүң продукциядагы билим берүүгө сарпталган акыркы жылдардагы үлүшү, 1991-жылга салыштырмалуу (ИДП нын 6,1%) бир кыйла артта калган.

Каржылоо үлүшү билим берүү секторунун айрыкча мектепке чейинки мекемелеринде төмөндөп кеткен. Мурда социалдык инфраструктура объектилери, анын ичинде мектепке чейинки мекемелер дагы, негизинен өнөр-жай эсебинен каржыланчу. Базар экономикасына өтүү менен, бул милдеттер

мамлекеттин же жергиликтүү бийликтин моюнунда калды. Жыйынтыгында бюджеттин тартыштыгына байланыштуу бир канча мектепке чейинки мекемелер жабылып, сатылып же башка максатта пайдаланылып келет. Ошону менен эле катар мектепке чейинки мекемелердеги балдарды тарбиялоо, окутуу кызматтарынын кымбаттап кеткендигине байланыштуу масштабдуу түрдө кыскарууга учурады. Эгерде 1992-жылы өлкөдө балдар бакчаларынын саны 1380 болсо, бул көрсөткүч он жылдан соң 416га чейин төмөндөп кеткен. Чындыгында 2010-жылдан кийин бир аз санда өсүш болгону менен, бүгүнкү күндө балдарды балдар бакчалары менен камсыз кылуу республика боюнча 17%ды түзөт. Бул көрсөткүч балдар бакчалары менен камсыз болуу абалынын өтө начар экендигин сүрөттөйт. Балдар бакчаларына барган балдардын саны бул убакыттын ичинде 46 миң адамга чейин кыскарууга жетти, башкача айтканда 4,6 эсеге төмөндөдү дегенди түшүндүрөт. Айрыкча айыл жергесинде балдардын балдар бакчалары менен камсыз болуу деңгээли кескин төмөндөп, 2012-жылы 3,8% ды түзүп калды. Айрым айылдарда бул көрсөткүч 1% га дагы жетпейт. Мисалы Баткен облусунда 0,9% ды түзөт.

Сырттан келген жардамдардын негизинде, каржылоо мурунку жылдарга салыштырмалуу 2010-жылы мектепке чейинки билим берүү 27,6%га, 2011-жылы 19,3% га, 2012-жылы 10%га жогорулады. Жалпы жонунан акыркы үч жылда билим берүүнү каржылоо 60% га өстү.

Мындан сырткары мугалимдердин айлык акысы кескин 2-3 эсеге жогорулады. Бул иш-чара 2011-жылдын май айынан баштап ишке аша баштады. Мындай айлык акыны көбөйтүү, 2012-жылы бюджеттин тартыштыгын 18 млрд. сомдон 21 млрд. сомго чейин жеткирди. Бюджеттин дефицитин, киреше булактарды көбөйтүү же сырткы булактар аркылуу жабылат. Ошону менен бирге эле эмгек акыны төлөп берүүнүн жаңы формасын кийирүү дагы каралды.

Кийинки социалдык чөйрөнүн дагы бир маанилүү тармагы бул саламаттыкты сактоо системасы.

Саламаттыкты сактоо тармагы дагы башка бюджеттен каржыланган тармактар сыяктуу эле, каржынын жетишсиздигинен жапа чегиб келет.

Саламаттыкты сактоо тармагындагы каражаттардын ИДП дагы үлүшү 1990-жылга салыштырмалуу кескин азайып кеткен, башкача айтканда 4,2% дан 2% га чейин кыскарган.

Дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө медициналык камсыздоо мамлекеттик бюджеттин эсебинен ишке ашырылып келет.

Кыргыз Республикасынын медициналык камсыздоо системасы дагы, калкка ооруп калган учурунда тиешелүү медициналык кызмат көрсөтүлүшүн, башка чет өлкөлөр сыяктуу эле өз мойнуна алууну максат кылган.

Көргөзүлүүчү медициналык кызматтардын көлөмү, каржылоо мүмкүнчүлүгүнөн көз каранды болгондугуна байланыштуу, акча каражаттарын пайдалануу маселелери ар түрдүү жол менен чечилип келет. Республикада саламаттыкты сактоо тармагынын көйгөйлөрү, мамлекеттин жардамында толук чечилбей атканы себеп, медицина тармагында кызмат көрсөтүү аркылуу, автономдуу акы төлөп көргөзүлүүчү кызматтар ишке киргизилип келет.

Эгемендүүлүктү алган жылдардан бери карай саламаттыкты сактоо тармагына болгон мамлекеттик каржылоо кескин кыскарып, саламаттыкты сактоо инфраструктураларынын абалы начарлап кетти. Медицина кызматкерлеринин айлык акылары дагы төмөн. Ошону менен катар бул тармакта жүргүзүлгөн реформалардын натыйжасында 2009-жылы жалпы ооруканалардын саны эки эсеге, ал эми ФАПтардын саны 950 дөн 899 га азайган жана калктын оорукана койкалары менен камсыз болуу абалы дагы начарлап кеткен.

Саламаттыкты сактоо тармагын каржылоо боюнча жүргүзүлгөн реформанын негизги багыттарынын бири – бул Бирдиктүү Төлөө Системасынын кийирлиши. Бул системанын мурдагы системалардан айырмачылыгы, ал район болобу, шаар болобу же облус болобу медицина кызматтарын түздөн түз ташып жеткирүүчүлөрдөн сатып ала алышат. ФОМС азыркы күндө бюджет каражаттарын облус деңгээлинде топтоп, медицина кызматтарын жергиликтүү бийликтердин атынан сатып алышат. Бул система медицина мекемелерин, көрсөткөн кызматтары үчүн каражаттарды этияттап сарптоого үйрөтөт. Анда пациенттер атайын төлөмдөрдү жүргүзөт. Натыйжада төлөм каражаттарынын ачыктыгы камсыздалып коррупциялык элементтерден арылууга түрткү берет.

Саламаттыкты сактоо тармагына акыркы жылдары мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн каражаттардын суммасы адам башына эсептегенде бир азга жогорулаган, башкача айтканда бир адамга 1268,5 сом каражат бөлүнгөн. Бул сумма 2007-жылга караганда 2 эсе көп экендигин айгинелейт.

Бирок бул бөлүнгөн каражаттын суммасы мамлекеттик бюджеттин өсүшүнө салыштырмалуу аз.

Кыргыз Республикасындагы саламаттыкты сак-

тоо тармагына жумшалган бюджет чыгымдарынын 70%дан ашыгы ооруканалар үчүн керектелет, 10%ы амбулатордук дарылоого, 20%ы коомдук саламаттыкты сактоо тармагындагы программалардын аткарылышына, башкача айтканда туберкулез оорусун, калкты иммунизациялоону, санитардык-эпидемиологиялык иш-чараларды көзөмөлдөө боюнча программаларга кетет.

Ошентип каражаттардын бөлүштүрүлүшүндө негизги приоритет оорулууларды дарылоого же амбулатордук-поликлиникалык профилактикалык иштерге эмес, чыгашалуу болгон стационардык жардам берүүлөргө жумшалат. Улуттук Статистика Комитетинин маалыматы боюнча 1999-жылдан бери карай саламаттыкты сактоо мекемелеринин саны эки эсеге кыскарган. Кыскаруу, айрыкча медико-санитардык алгачкы жардам берүүчү мекемелерде жүрдү. (ГСВ) үй-бүлөө врачтарынын тобу жана тез жардам станциялары 14 % га кыскалды. Бийлик тебөлдөрү ошол эле учурда ооруну дарылоого караганда ага өз убагында жардам көрсөтүү натыйжалуу чыгашасыз боло тургандыгын унутушкандай.

Биздин көз карашыбызда дарылоо мекемелеринин кыскаруусун, калк арасында дарыланууга муктаж болгондордун санынын азайуусу деп эмес, дарылоо мекемелерин кармап турууга каржынын жетишсиз деңгээлде экендиги деп түшүнүү керек. Биз жүргүзгөн талдоолор көргөзгөндөй медицинада, акы төлөө жолу менен кызмат көрсөтүү аябагандай өстү. Ошондуктан калк көпчүлүк учурда, айрыкча айыл жерлеринде медициналык жардам алууга шашылышпайт. Ал эми профилактикалык иш-чараларга, республикада жетишээрлик деңгээлде көңүл бурулбайт. Мурдагыдай эле физикалык жактан ден-соолукту чыңдоочу жайларды өнүктүрүүгө, бакубат жашоо образын жана тамактануу маданиятын пропагандалоого каражат жетишээрлик деңгээлде бөлүнбөй келет.

Биз жүргүзгөн анализ боюнча кеткен чыгымдардын басымдуу бөлүгү, кызматкерлердин эмгек акысына жана коммуналдык төлөмдөргө жумшалат. 2013-жылы жалпы саламаттыкты сактоо тармагына бөлүнгөн каражаттардын 49,8%ы эмгек акыга жана Социалдык Фонд төлөмдөрүнө, 11-13%ы коммуналдык кызматтарга жумшалган. Ал эми пациенттерди дарылоого, башкача айтканда дары-дармектерге 10%, тамак-ашка 8%, медициналык жабдыктарга 2-3%, имараттарды ондоо иштерине жана шарттарын жакшыртууга 2-3%, капиталдык инвестицияга 2% га чейин каражат бөлүштүрүлөт.

Социалдык чүйрөнүн кийинки тармагы – бул пенсиялык камсыздоо.

Кыргыз Республикасынын Социалдык Фондунун чыгашалары 2011-жылы 2337307,5 млн. сомду түзгөн.

Социалдык фонддун чыгымдары 2007-жылга салыштырмалуу 2,5-3 эсеге чейин жогорулаган. Алардын негизги көлөмү, башкача айтканда 85-86%ы пенсияларды төлөөгө кетет.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көргөзгөндөй, мамлекеттин азыркы экономикалык абалы, жашоонун минималдык талаптарын канааттандыруу үчүн керек болгон минималдык пенсия менен камсыз кыла албайт. Ошондуктан мамлекеттин эң негизги маселеси болуп, пенсия системасын оптималдаштыруу жана рационалдаштыруу саналат.

Акыркы 5 жылда социалдык коргоого мамлекеттик бюджеттен жумшалган каражаттардын көлөмү дагы жогорулаган.

Орточо, мамлекеттик бюджеттен 10% дан 17% га чейин каражат сарпталат. 2014-жылы жалпы чыгымдар 2007-жылга салыштырмалуу 6-7 эсеге көбөйгөн, же %дык катышта алып караганда 9,4% а жогорулаган.

Дагы бир социалдык чөйрөнүн тармагы болуп маданият жана искусство эсептелинет. Калктын маданият керектөөлөрүнүн социалдык стандартына жетишүүсү болуп, аларды социалдык багыттагы объектилер менен камсыздоо саналат. Мындан улам, түздөн-түз бюджеттик каржылоонун негизин, маданият мекемелеринин жана уюмдарынын ишмердүүлүгүн колдоо түзөт.

Маданият тармагына сарпталаган каржылоонун абалы, акыркы жылдарда өтө төмөн абалда болуп, натыйжада калкты маданият жактан тейлөө начарлап кетти. Аймактарда адамдар эс алуунун башка жолдорун издеп башташты.

Жыйынтыктай турган болсок, бюджеттен социалдык чөйрөнүн тармактарына сарпталуучу каражаттардын ролу социалдык көйгөйлөрдү чечүүдө өтө чоң рол ойнойт. Баардыгыбызга маалым болгондой, мамлекеттик бюджеттен, социалдык чөйрөнүн тармактарынын (билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык камсыздоо, маданият, искусство ж.б.) абалы көз каранды. Андыктан, бюджет тартыштыгына карабастан калкты содаалдык жактан жаңы бийик деңгээлге алып чыгуу, калкка камкордук көрүү мамлекеттин эң негизги маселелеринен болуп кала берет.

Адабияттар:

1. Кыргызстан в цифралаарда 2007-2011 - Бишкек: 2012-ж., 229-бет.
2. Кыргыз Республикасынын «Социалдык тенденциялар» журналы, Б., 2011-ж., 51-96-106-беттер

Рецензент: д.э.н., профессор Балбаков М.Б.